

تحلیل پیشران‌های مؤثر بر اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی با مدل DPSIR: مطالعه موردی: منظومه روستایی بخش‌های مرکزی و دوتپه شهرستان خداآبند

سید امیرحسین گرکانی*، جعفر مهدیون**، مجید حضرتی***

تاریخ دریافت مقاله:

۱۴۰۲/۰۲/۰۴

تاریخ پذیرش مقاله:

۱۴۰۲/۰۵/۱۰

چکیده

برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی، به منظور توسعه پایدار سکونتگاه‌های روستایی از طریق انتظام فضایی منظومه‌های روستایی در قالب شبکه‌های محلی و ناحیه‌ای و با تأکید بر روابط و پیوندهای روستایی-شهری و ترغیب حکمروایی محلی از طریق مشارکت مردمی و همچنین، تقویت روابط و مناسبات کارآمد اجتماعی-اقتصادی واحدهای سکونتگاهی منظومه تدوین می‌شود. این برنامه با محوریت فعال‌سازی چرخه تولید در فضاها و ایجاد اشتغال و کارآفرینی می‌تواند مسیر برون‌رفت از بحران توسعه روستایی را هموارتر نماید. مقاله حاضر با روش توصیفی-تحلیلی به دنبال تحلیل مؤلفه‌های تأثیرگذار بر اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی در منظومه بخش مرکزی و دوتپه شهرستان خداآبند است. گردآوری داده‌ها با مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی انجام شد. جامعه آماری شامل ساکنین بخش دوتپه و مرکزی به تعداد ۹۳۹۳۹ نفر است. با توجه به تخصصی بودن موضوع، از جامعه آماری متخصصین با روش گلوله برفی به تعداد ۳۰ نفر استفاده شده است. برای تحلیل داده‌ها از مدل TODIM و روش حداقل مجذور مربعات در قالب مدل DPSIR با کمک نرم‌افزار Excel و SmartPLS بهره‌گیری شد. یافته‌های تحقیق نشان داد که پیشران «نیروی محرکه» با امتیاز ۰/۶۳۷، بیش از دیگر مؤلفه‌ها بر اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی بخش مرکزی و بخش دوتپه در شهرستان خداآبند تأثیر داشته است. علاوه بر این، به منظور اجرای مؤثرتر طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی، سازه‌های PI سامان‌دهی مشاغل مرتبط با کارکرد و ظرفیت روستاها و شهرستان (۰/۸۰۹)؛ D2. حمایت بنیاد مسکن انقلاب اسلامی (۰/۷۸۲)؛ S1. توجه به ظرفیت‌های اقتصادی و تولیدی خوشه‌ای در پهنه بندی منظومه (۰/۷۷۸)؛ و P3. امکان پیگیری تخلفات و کم‌کاری از طریق نهادهای تصمیم‌گیر (استاندارداری و فرمانداری) (۰/۷۷۸) بیشترین تأثیرگذاری را دارند. در نهایت، به منظور دستیابی به اهداف طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی، ارائه تسهیلات اعتباری از طریق پیگیری و با نظارت دفتر تسهیلات؛ برگزاری جشنواره‌های روستایی؛ تقویت ارتباط مستقیم تسهیلاتگران با کارآفرینان؛ تقویت تشکل‌های محلی؛ بازنگری در شرح خدمات دفاتر منظومه روستایی ضروری به نظر می‌رسد.

کلمات کلیدی: منظومه روستایی، یکپارچه، انتظام فضایی، شبکه‌های محلی، شهرستان خداآبند.

* دانشیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

garakani@pardisiu.ac.ir

** کارشناس ارشد، گروه برنامه‌ریزی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان، زنجان، ایران.

*** کارشناس ارشد، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

مقدمه

روندهای تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری، و به تبع آن، ایجاد و گسترش سکونتگاه‌ها، مزارع، مراکز صنعتی، مراکز صناعی، راه‌های ارتباطی، از یک‌سو و جابه‌جایی‌های جمعیت، فعالیت و سرمایه‌گذاری‌های تولیدی، از دیگر سو، از جمله عوامل تغییر و تحول نظام فضایی به شمار می‌روند. آنچه در این میان مورد تأکید است، درجه رشد فناوری و دسترسی به فنون و ابزار و مدیریت متناسب بهره‌گیری از منابع محیطی در قالب مناسبات سیاسی و اجتماعی-اقتصادی حاکم بر هر یک از جوامع انسانی است (سعیدی، ۱۳۹۲: ۱۲). با توجه به اینکه عرصه‌های روستایی در روند زمانی-فضایی با دو نوع چالش مواجه هستند؛ یکی ویژگی‌های ساختاری-کارکردی درونی (محدودیت‌های محیطی و اجتماعی-فرهنگی) و دیگری نوع مواجهه دولت‌ها در ارتباط به توسعه روستایی و شیوه برنامه‌ریزی تحقق آن (رضایی و همکاران، ۱۴۰۲: ۳). در این ارتباط، برنامه‌ریزی و توسعه اقتصاد روستا بر دو محور رشد سرمایه‌گذاری و رشد بهره‌وری متکی است. مطالعات اقتصادی نشان می‌دهد که بیش از ۵۰ درصد رشد اقتصادی به‌ویژه در روستاها وابسته به ارتقا و رشد بهره‌وری است. لذا، زمینه‌های سرمایه‌گذاری در روستاها را می‌توان از طریق قابلیت‌سنجی و تحلیل تنگناها و سایر ملاحظات نظیر بازار استخراج نمود و در قالب پروژه‌های اولویت‌دار، فرایند رشد اقتصاد روستا و به تبع آن تحول در روستا را با سرمایه‌گذاری‌های جدید تسریع نمود (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان زنجان، ۱۳۹۹: ۷). در این رابطه، برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در روستا در قالب برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی، یکی از راهبردهای عملیاتی توسعه روستایی است. برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی، به‌عنوان یک

برنامه کلی برای توسعه و پیشرفت مناطق روستایی و روستایی در کشورهایمانند ایران، با هدف بهبود شرایط زندگی و رونق اقتصادی در این مناطق اجرا می‌شود. این برنامه شامل بخش‌های مختلفی از جمله توسعه زیرساخت‌های اقتصادی، بهبود بخش خدمات اجتماعی و بهداشتی، توسعه فرهنگی و آموزشی و توسعه بخش کشاورزی و دامداری است (مهدوی و جلال‌آبادی، ۱۴۰۱: ۶۰). البته در کشورهای دیگر در قالب عناوین مختلف به تدوین و اجرای برنامه‌هایی همسو با برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی پرداخته شده است. از جمله در هند، برنامه توسعه روستایی^۱؛ در چین، برنامه احیای روستایی^۲؛ در برزیل، برنامه ملی توسعه روستایی^۳؛ و در ایالات متحده، برنامه توسعه روستایی، با هدف بهبود شرایط زندگی، توسعه اقتصاد و بهبود بخش خدمات اجتماعی در مناطق روستایی اجرا شده است (UNDP, 2020: 33-54). این برنامه‌ها به شناخت و تحلیل علل یا عوامل نابرابری‌ها و تفاوت‌های منطقه‌ای و تعیین درجه توسعه‌یافتگی مناطق روستایی پرداخته‌اند (عاقلی، ۱۴۰۰: ۸۳).

برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی به منظور توسعه پایدار سکونتگاه‌های روستایی از طریق انتظام فضایی منظومه‌های روستایی در قالب شبکه‌های محلی و ناحیه‌ای و با تأکید بر روابط و پیوندهای روستایی-شهری تدوین می‌شود. تأکید این طرح بر ترغیب حکمروایی محلی از طریق مشارکت مردمی و همچنین، تقویت روابط و مناسبات کارآمد اجتماعی-اقتصادی واحدهای سکونتگاهی منظومه، هم از نظر درون منظومه‌ای (بین سکونتگاه‌های منظومه) و هم از نظر برون منظومه‌ای (بین منظومه‌های مجاور) است. این برنامه با توجه به ابعاد و جنبه‌های کالبدی-فضایی، فرهنگی-اجتماعی و اقتصادی-سیاسی، به شناخت

در حال اجرا است (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی زنجان، ۱۴۰۱: ۱۲). بدین ترتیب، با توجه به ضرورت قانونی برنامه ششم توسعه و تحقق سیاست‌های اقتصاد مقاومتی به منظور تقویت اقتصاد محلی و منطقه‌ای، بررسی چشم‌انداز توسعه روستاها بر اساس برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی می‌تواند افق روشنی در دستیابی به اهداف توسعه روستایی کشور، نمایان سازد. هدف تحقیق حاضر نیز، بررسی پیشران‌های مؤثر بر اجرای برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی در شهرستان خدابنده در استان زنجان است. با توجه به اینکه شهرستان خدابنده جزء شهرستان‌های پیشرو در اجرای طرح منظومه روستایی در استان زنجان است؛ لذا بررسی نحوه اجرای طرح منظومه و عوامل مؤثر بر روند اجرای طرح مذکور، می‌تواند راهبردهای عملیاتی تری برای اجرای بهتر برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی در استان زنجان و حتی کشور ارائه کند. لذا با توجه به مسائل مطرح شده، سؤال تحقیق این است که مهم‌ترین عوامل مؤثر در اجرای برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی در منظومه بخش مرکزی و دوتپه شهرستان خدابنده کدام‌اند؟ و اینکه تاثیر کدامیک از پیشران‌ها در اجرای برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی بیشتر است؟

ادبیات موضوع

تبیین مفهوم منظومه روستایی

منظومه واژه‌ای در اصل لاتین است که از لفظ استلا، به معنای ستاره گرفته شده و از طریق زبان لاتین متأخر، به صورت Constellation، با کاربرد در ستاره‌شناسی، به زبان‌های اروپایی راه یافته است. بدین ترتیب، این اصطلاح بیشتر برای مجموعه‌ای از ستارگان که در آسمان شکل معینی را تشکیل می‌دهند، مورد استفاده قرار می‌گیرد (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی زنجان،

ظرفیت‌های توسعه همه مراکز و کانون‌های سکونت‌ی درون شبکه (در زمینه روابط درونی و بیرونی آن‌ها) می‌پردازد و بنابراین، ماهیتی یکپارچه و فرابخشی دارد. بدین ترتیب، برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی یک برنامه همه‌جانبه اقتصادی-اجتماعی-محیطی با رویکرد منطقه‌ای است. در این رابطه، رویکرد شبکه منطقه‌ای در چهارچوب برنامه ریزی منظومه روستایی، یکی از راهبردهای انتظام فضایی در راستای توسعه یکپارچه روستایی شهری است که قاعدتاً بر این باور استوار است که حضور شهرها و روستاها در یک واحد توسعه منطقه‌ای، با تکیه بر پیوندهای روستایی-شهری، می‌تواند از یکسو، از تنوع فعالیت‌های (اجتماعی-اقتصادی) و توانمندی‌های مکمل موجود بین مراکز متنوع سکونتگاهی و از دیگر سو، از این فعالیت‌ها بین هر مرکز سکونتگاهی و حوزه نفوذ بلافصل آن بهره‌مند شود. در این چهارچوب، روابط بین مراکز سکونتگاهی بیشتر افقی، مکمل و دوسویه خواهد بود (Douglass, 2013: 157).

به‌طورکلی، با اجرای برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی با هدف بهبود ساختارهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و زیرساخت‌ها (آب، برق، گاز، تلفن، راه، مدارس، بازارچه‌ها و ...) در مناطق روستایی، فرصت‌های شغلی و اقتصادی بیشتری برای جامعه روستایی ایجاد می‌شود و این باعث کاهش تفاوت‌های اقتصادی و اجتماعی بین شهر و روستا می‌شود. همچنین، با بهبود شرایط زندگی در مناطق روستایی، مهاجرت افراد به شهرها کاهش می‌یابد و این باعث کاهش فشار بر شهرها و افزایش توازن جمعیتی می‌شود (سعیدی و همکاران، ۱۳۹۷: ۴۹). در حال حاضر این طرح برای ۱۷۰ منطقه کشور تهیه شده است و به‌صورت پایلوت در ۱۲ منطقه در ۹ استان کشور نیز

۱۴۰۱: ۱۲). منظومه روستایی به مثابه کوچک‌ترین واحد شبکه محلی، مفهومی است که در چهارچوب رویکرد منطقه‌ای، به عرصه‌ای روستایی-شهری گفته می‌شود که در مطالعات فضایی سطح‌بندی روستاهای کشور (۱۳۸۸)، به عنوان سطحی بالاتر از مجموعه و پایین‌تر از ناحیه قرار می‌گیرد. البته، این مفهوم در فرهنگ سکونتگاهی کشور، با مفهوم دیرین و سنتی بلوک و یا ناحیه کوچک هم‌تراز است و بر همین مبنا، منظومه را می‌توان با ناحیه روستایی مترادف به شمار آورد (سعیدی، ۱۳۹۲: ۱۳). منظومه روستایی وسیع‌ترین قلمروی جغرافیایی برای عملکرد یکپارچه و پوشش خدماتی در محیط روستایی است که با مرکزیت حداقل یک کانون شهری و یا روستای بزرگ شکل گرفته است. جمعیت منظومه روستایی با توجه به شرایط مختلف بدون احتساب جمعیت شهری و مرکز منظومه بین ۲۰ تا ۴۰ هزار نفر است (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان زنجان، ۱۳۹۹: ۱۱). افزون بر این، منظومه به معنای دسته‌ای از افراد، گروه‌ها، مجموعه‌های مرتبط و هر چیز دیگری، از جمله سکونتگاه‌ها، که به نوعی با یکدیگر شباهت دارند، به کار می‌رود (سعیدی، ۱۳۹۲: ۱۳).

به‌طور کلی، منظومه روستایی، همچون هر نظام فضایی، به سبب روند اثرگذاری-اثرپذیری عوامل و نیروهای درونی و بیرونی، پیوسته در معرض دگرگونی قرار دارند. در این راستا، دگرگونی اندیشیده و هدفمند در جهت بهبود اجزا و نیز کلیت این گونه نظام‌ها در قالب برنامه ریزی فضایی، قاعدتاً می‌تواند به عنوان راهبردی در مسیر توسعه مورد عمل قرار گیرد، حال آنکه تحول نیندیشیده و خود به خودی، از آنجاکه در بطن خود اهدافی جهت هماهنگی و پیوستگی اجزای تشکیل‌دهنده نمی‌پروراند، آشکارا از فرایند

توسعه به دور می‌ماند (مهدوی و جلال‌آبادی، ۱۴۰۱: ۶۳). بدین ترتیب، منظومه متشکل از گروهی از سکونتگاه‌های مختلف عمدتاً روستایی است که عرصه فضایی نسبتاً همگنی را مطرح می‌سازند. این عرصه فضایی که رسماً تعدادی از مجموعه‌ها و حوزه‌های عمرانی را در برمی‌گیرد، وسیع‌ترین قلمرو در سطوح فضایی خدمات روستایی به شمار می‌رود و مرکزیتی معین (معمولاً شهری کوچک یا میانی) دارد. محدوده منظومه‌ها، افزون بر خصوصیت منطقه‌ای تقسیمات اداری - سیاسی، متناسب با شرایط جغرافیایی و جمعیتی مناطق مختلف، تفاوت می‌پذیرد، هرچند در اغلب موارد با محدوده بخش در تقسیمات اداری-سیاسی سازگاری دارد. با توجه به استانداردهای خدمات‌رسانی، منظومه‌های روستایی به‌طور متوسط و مجموعاً ۲۰ تا ۴۰ هزار نفر را در برمی‌گیرد؛ اگرچه این شمار جمعیتی در مواردی کمتر یا بیشتر است (سعیدی، ۱۳۹۸: ۴۸). با توجه به آنچه گفته شد، می‌توان گفت که، آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی شامل یک رویکرد یکپارچه است که در آن نیازهای اساسی جمعیت روستایی باید توسط خدمات عمومی قابل اعتماد همراه با شرایط فنی، اجتماعی-اقتصادی و محیطی برای حمایت از اقتصادهای منطقه‌ای، شبکه‌های محلی و منظومه‌های روستایی پوشش داده شود.

نظریه‌های توسعه منظومه روستایی

نظریه شبکه منطقه‌ای داگلاس: بر اساس نظام سلسله‌مراتبی سکونتگاه‌ها در ناحیه تدوین شده است؛ زیرا چه در سطح ناحیه‌ای و فرا ناحیه‌ای، سکونتگاه‌ها با یکدیگر ارتباط متقابل دارند. این ارتباط به‌صورت سلسله‌مراتبی بر اساس تنوع کارکردی شهرها و دامنه نیاز سکونتگاه‌های روستایی است. هدف این نظریه با توجه به عدم توفیق مدل‌ها و نظریه‌های

این سکونتگاه‌ها است و سطح نازل بهره‌وری ناشی از سطح پایین سرمایه به‌کاررفته در تولیدات روستائیان است که حداقل بخشی از آن به‌خاطر عدم انگیزه سرمایه‌گذاری در بخش‌های مهم فعالیت‌های روستائیان است (اجاق و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۹).

نظریه خوشه‌ای شدن: خوشه به گروهی از بنگاه‌ها و نهادهای مرتبط و نزدیک به یکدیگر (از نظر جغرافیایی) در حوزه‌ای مشخص اطلاق می‌شود، به‌طوری‌که ارتباط آن‌ها با یکدیگر به‌صورت به اشتراک‌گذاری فعالیت‌ها و یا از طریق مکمل بودن فعالیت‌هایشان با یکدیگر است (Porter, 2020: 78). در این میان، شاید بتوان مارشال^۴ را نخستین اقتصاددان برجسته‌ای دانست که بر اهمیت خوشه‌ها تأکید کرده است. مارشال در کتاب مهم «اصول اقتصاد» نشان می‌دهد که خوشه‌ای شدن چگونه می‌تواند به بنگاه‌ها (به‌خصوص بنگاه‌های کوچک) کمک کند تا بهتر با بنگاه‌های بزرگ رقابت کنند. از نظر مارشال، تراکم جغرافیایی بنگاه‌هایی که فعالیت‌های مرتبط یا مشابه انجام می‌دهند، «پیامدهای بیرونی» خواهد داشت که در نتیجه آن، هزینه تولید برای بنگاه‌های خوشه‌ای شده، به‌شدت کاهش می‌یابد (سید نقوی و بابایی، ۱۳۹۲: ۴۵۳).

اما چرا در کشورهای در حال توسعه، خوشه‌ای شدن اهمیت زیادی می‌یابد؟ طبق نظر پایک و سنگنبرگر، صرفه‌های ناشی از مقیاس^۵ و همچنین صرفه‌های ناشی از تنوع^۶ که در یک خوشه حاصل می‌شود، مشابه مزیت‌هایی است که بنگاه‌های دارای ابعاد بزرگ از آن‌ها برخوردارند. به اعتقاد اشمیتز و نادوی نیز خوشه‌ای شدن، تخصص‌گرایی و سرمایه‌گذاری مؤثر در گام‌های کوچک را تسهیل می‌سازد. برای مثال، در یک خوشه، تولیدکنندگان، دیگر مجبور نخواهند بود همه تجهیزات لازم برای کل فرایند تولید را خریداری کنند؛ بلکه

سیاست‌گذاری، دستیابی به توسعه ناحیه‌ای-روستایی است (طالبی و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۷). در این مدل پیوندهای روستایی-شهری و وابستگی‌های متقابل مابین آن‌ها، بر اساس پنج جریان مردم، تولید، کالا، سرمایه، و اطلاعات مورد تأکید است (Douglass, 2018: 3). این رویکرد نوین بر همکاری دفاتر برنامه‌ریزی شهری-روستایی، نظام غیرمتمرکز برنامه‌ریزی و همچنین بر تقسیمات اداری که در برنامه‌ریزی و مدیریت بر عدم جدایی حومه از شهر مبتنی باشد، تأکید دارد (اجاق و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۹۰).

نظریه اقتصاد فضای استعماری پوتر: وی در زمینه مناسبات روستا با شهر از الگویی به نام «اقتصاد فضای استعماری» یاد می‌کند که در آن مجموعه یک کشور و سرزمین برای صادر نمودن مواد خام به قدرت استعمارگر متشکل و هماهنگ می‌شود. در چنین فضایی شهرها چگونگی ارتباط بین روستاها و بازار جهانی را شکل می‌دهند و این رابطه استعماری بین شهرها با روستاها نیز وجود دارد. به اعتقاد پوتر اغلب زیرساخت‌ها در سطح ملی برای حمایت و تقویت روابط استعماری بین شهر و روستا گسترش و توسعه می‌یابد (رخسارزاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۳).

نظریه دور و تسلسل فقر و روابط شهر و روستا نورکس: این نظریه باور دارد که بین فقدان سرمایه، درآمد و پس‌انداز در مراکز سکونتگاهی روستایی یک ارتباط وجود دارد. به‌طوری‌که درآمد پایین منجر به ظرفیت کم پس‌انداز در این نواحی می‌شود و از طرف دیگر، درآمد پایین نتیجه سطح نازل بهره‌وری نیروی کار است و تا حد زیادی از کمبود سرمایه ناشی می‌شود و کمبود سرمایه نیز نتیجه ظرفیت پایین پس‌انداز می‌شود. به نظر نورکس عدم انگیزه سرمایه‌گذاری در نواحی روستایی، خود نتیجه سطح پایین بهره‌وری در

می‌توانند بر مراحل مشخصی از فرایند تولید متمرکز شوند و باقی مراحل را به دیگر تولیدکنندگان واگذار کنند (Schmitz & Nadvi, 1999: 1505).

باتوجه به مفهوم نظریه خوشه‌ای شدن و اهمیت تبیین منظومه روستایی در قالب این نظریه، در خصوص اینکه محیط‌های کسب‌وکار در نواحی روستایی ضعیف‌تر از محیط‌های کسب‌وکار نواحی شهری‌اند، اجماعی عمومی وجود دارد. پژوهشگران متعددی نیز سیاست‌ها و راه‌حل‌های مختلفی را برای بهبود محیط کسب‌وکار روستایی و ارتقای عملکرد اقتصادی آن ارائه کرده‌اند. برخی از آن‌ها بر لزوم ارتباط مناطق روستایی با شهر تأکید ورزیده و پیشنهاد کرده‌اند که برای ایجاد ارتباطات استراتژیک میان نواحی روستایی و مراکز شهری مجاورشان، تمرکز سیاستی وجود داشته باشد (Stauber, 2021: 153).

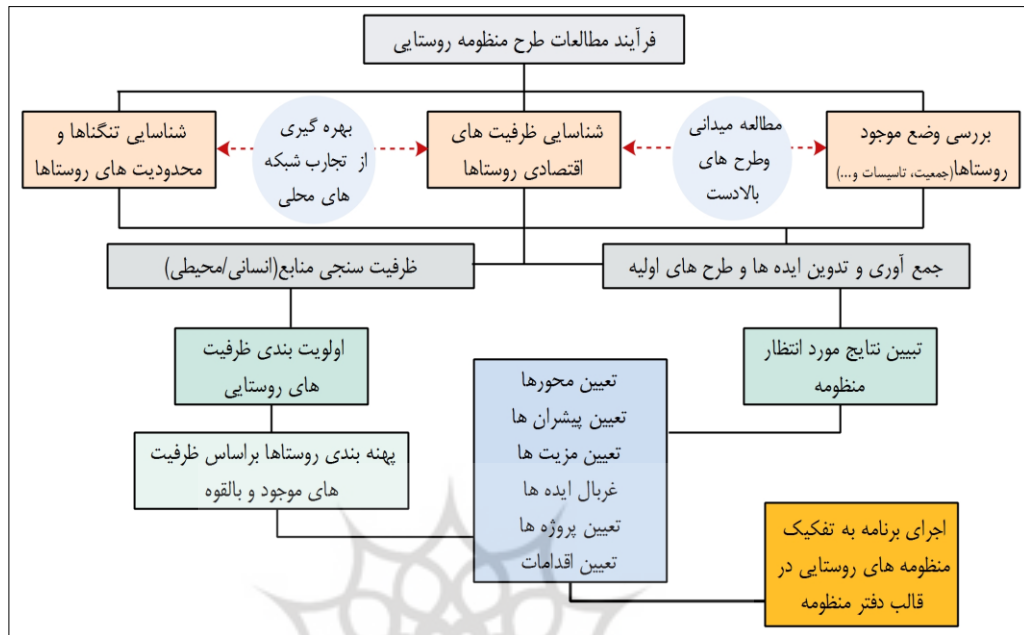
در رابطه با توسعه روستایی همگام با توسعه شهری، نظریات و دیدگاه‌های متنوعی در خصوص نظریه خوشه‌ای شدن ارائه شده است که می‌تواند اهداف و چشم‌انداز آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی جامه عمل بپوشاند. برخی محققان، تمرکز نداشتن مناطق روستایی بر کشاورزی را راهگشا می‌دانند و طرفدار حرکت نواحی روستایی به سمت فعالیت‌هایی با ارزش‌افزوده بالاتر در بخش کشاورزی هستند (Quigley, 2020: 43). در این رابطه، روزنفلد در پژوهش گسترده و جامعی، ۵۰ خوشه روستایی موجود در ایالات متحد و ۹ کشور دیگر جهان (نیوزلند، فرانسه، کانادا، ایتالیا، فنلاند، اسپانیا، اتریش، دانمارک، و برزیل) را مطالعه کرد و به توصیف دقیقی از مکان و ابعاد هر خوشه، تعداد و نوع شرکت‌های فعال در آن، منشأ شکل‌گیری هر خوشه، و چگونگی رشد آن پرداخت (Rosenfeld, 2019).

برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی

باتوجه به اهمیت بررسی و تبیین ابعاد ساختاری-کارکردی برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی، به نظر می‌رسد دستیابی به تعریف جامع بر اساس ساختار و فرایند مطالعاتی و اجرایی از برنامه مذکور، می‌تواند دستاورد قابل توجهی در تبیین چهارچوب پژوهشی منسجم، و تحلیل نتایج تحقیق ارائه دهد. در این رابطه، مطابق بند ح^۷ ماده ۱۹۴ قانون برنامه پنجم تصویب شده در «سند تفصیلی برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران» و موافقت‌نامه ملی مبادله شده مابین سازمان برنامه‌بودجه کشور و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی؛ دولت مکلف است به منظور بهبود وضعیت روستاها در زمینه سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی راهبردی، نظارت و هماهنگی بین دستگاه‌های اجرائی، ارتقای سطح درآمد و کیفیت زندگی روستائیان و کشاورزان و کاهش نابرابری‌های موجود بین جامعه روستایی، عشایری و جامعه شهری، حمایت لازم را از اقدامات ذیل به عمل آورد:

- شناسایی و امکان‌سنجی ایجاد زنجیره‌های ارزش، تولید و خوشه‌های کسب‌وکار در روستاهای هدف؛
- شناسایی و اولویت‌بندی مهم‌ترین ظرفیت‌های روستا با تأکید بر برندسازی؛
- جمع‌بندی ایده‌های مرتبط با طرح‌های کارآفرینی مرتبط با ظرفیت‌ها، مزیت‌ها و محورهای تولید؛
- تعیین و اولویت‌بندی طرح‌ها و پروژه‌های سرمایه‌گذاری با مقیاس کارکردی در سطح روستا، دهستان، بخش یا شهرستان و تعیین هدف کمی اشتغال؛
- تعیین و شناسایی بازارهای هدف تولیدات و خدمات؛
- تعیین منابع موردنیاز؛
- تعیین الزامات محیطی، اقتصادی، زیرساختی اجتناب‌ناپذیر، سازمانی-مدیریتی، اجتماعی و نهادی

برای اجرای طرح‌ها و پروژه‌های سرمایه‌گذاری (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان زنجان، ۱۳۹۹ و سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۹۴: ۳۴۷) تصویر شماره ۱).

ت ۱. مدل مفهومی فرآیند مطالعات برنامه‌آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی

همچنان مشکلاتی مانند فقر، کمبود اشتغال پایدار، کاهش جمعیت و مهاجرت، و عدالت فضایی در روستاها وجود دارد. برای حل این مشکلات، تحقیقات نشان می‌دهد که نیاز به یک رویکرد یکپارچه و هماهنگ در سطح ملی و منطقه‌ای و همچنین جریان‌های اقتصادی و خدماتی مابین سکونتگاه‌های روستایی، مسئولیت‌پذیری، امنیت، اشتغال پایدار، پیوندهای درون ناحیه‌ای، عدالت فضایی، کارآفرینی گروه‌محور، اقتصاد زیستی غیرمتمرکز، بهره‌وری، کاهش فقر و توسعه صنایع محلی وجود دارد.

پیشینه تحقیق

علاوه بر نظریات و تجربیات مختلف در زمینه توسعه منظومه روستایی، تحقیقات متنوعی نیز در این رابطه در اقصی نقاط دنیا صورت گرفته است که هرکدام بر یکی از عوامل و نیروهای تأثیرگذار در سازمان‌دهی و توسعه منظومه روستایی تأکید دارند. خلاصه این تحقیقات در جدول شماره ۱ آورده شده است.

نتایج تحقیقات پیشین در مورد منظومه‌های روستایی نشان می‌دهد که در بسیاری از کشورها، شرایط زندگی در روستاها نسبت به گذشته بهبود یافته است؛ اما

ج ۱. مرور پیشینه تحقیق

محقق/سال	عنوان تحقیق	نتایج
سعیدی (۱۴۰۲)	برنامه‌ریزی کالبدی-فضایی در راستای توسعه پایدار منظومه‌های روستایی-شهری	روستاها به واسطه ضعف مدیریت کالبدی با چالش‌هایی نظیر فقر، نابرابری درآمدی، مهاجرت‌های روستایی، و آسیب‌پذیری بالا مواجه هستند.
رضایی و همکاران (۱۴۰۲)	چهارچوب مفهومی برنامه‌ریزی توسعه منظومه روستایی مبتنی بر نگرش خیرگان دانشگاهی و اجرایی	اقتصاد شبه درون‌زای روستایی، عدالت فضایی، یکپارچگی فضایی و حکمروایی خوب روستایی چهارچوب مفهومی برنامه‌ریزی توسعه منظومه روستایی است.
معروفی و اردلان حسینی (۱۴۰۲)	سازوکار تدوین و اجرای طرح‌های توسعه روستایی (برنامه توسعه اقتصادی و اشتغال‌زایی و طرح توسعه پایدار منظومه روستایی)	شکل‌گیری جریان‌های اقتصادی و خدماتی مابین سکونتگاه‌های روستایی و مرکز ناحیه در قالب منظومه روستایی منجر به ارتقای معیشت خانوارهای روستایی و کاهش فقر اقتصادی آن‌ها

عوامل مؤثر بر منظومه شامل افزایش اعتماد، برنامه‌باوری و برنامه‌محوری منظومه، از طریق حمایت نهادی و همکاری بین سازمان‌ها جهت تقویت مسئولیت‌پذیری، امنیت و ثبات شغلی روستائیان	شناسایی پیشران‌های مؤثر بر توسعه پایدار منظومه روستایی شهر بابک با رویکرد آینده‌پژوهی	مهودی و جلال‌آبادی (۱۴۰۱)
اجرای این برنامه منجر به رفاه نسبی، با اشتغال پایدار و دارای اقتصاد صادرات محور، متکی بر تولید و درآمد در بخش‌های سه‌گانه اقتصادی با محوریت بخش خدمات خواهد شد.	برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی و اشتغال‌زایی منظومه روستایی بر پایه پیشران‌ها و زنجیره پیشین و پسین (روستای مسجد ابوالفضل در ایرانشهر)	ابراهیم‌زاده و پایدار (۱۴۰۰)
با پیوندهای درون ناحیه‌ای و روابط متقابل اقتصادی-اجتماعی شهرها با روستاها، ضریب تشکیل منظومه روستایی در گمیشان، بالا است.	نقش پیوندهای روستا شهری در شکل‌پذیری شبکه محلی در نواحی مرزی	سعیدی و همکاران (۱۳۹۷)
کارآمدی منظومه‌ها در گرو تعیین اندیشیده تقسیماتی، اصلاح زیرساخت‌ها، سرمایه‌گذاری و پشتیبانی، تعامل متناسب و کارکردپذیری واحدهای سکونتگاهی موجود در سطح منظومه‌ها است.	امکانات و محدودیت‌های کارآمدی منظومه‌های روستایی-شهری به‌عنوان مناطق کارکردی مورد: منظومه ضیاء‌آباد قزوین	محمودی و همکاران (۱۳۹۸)
موفقیت در توسعه روستایی در گروه کارآفرینی گروه‌محور و ارتباط فضایی آن‌ها در یک قلمرو مشخص است.	نقش کارآفرینی اجتماعی در میان کشاورزان کنیایی	جیتی ^۸ و همکاران (۲۰۱۰)
چشم‌انداز آینده روستایی مبتنی بر اقتصاد زیستی غیرمتمرکز، حومه‌استعماری، حومه موزه و کسب‌وکار پرت و دورافتاده روستایی است.	آینده روستایی در اقتصادهای توسعه‌یافته	کومانن ^۹ و کومانن ^۹ (۲۰۱۸)

روش تحقیق

روش تحقیق در پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی است. گردآوری داده‌ها با مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی (پرسش‌نامه) انجام شد. جامعه آماری شامل ساکنین بخش مرکزی و دوتپه شهرستان خداآباد به تعداد ۹۳۹۳۹ نفر است. با توجه به تخصصی بودن موضوع پژوهش، برای توزیع پرسش‌نامه از جامعه آماری تخصصی بهره گرفته شد. نمونه‌گیری در این شیوه به صورت گلوله برفی است. در این تحقیق گروه متخصصین شامل اساتید دانشگاه آزاد و پیام نور خداآباد، کارشناسان بنیاد مسکن و تسهیلاتگران دفتر منظومه شهرستان خداآباد است. این تعداد بر اساس محدودیت روش گلوله برفی شامل ۳۰ نمونه آماری است. شاخص‌های تحقیق در قالب فعالیت‌های پیشران مؤثر بر اجرای برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی بخش مرکزی و دوتپه شهرستان خداآباد با استفاده از تحلیل دلفی استخراج شد. بر اساس ساختار مدل دلفی، تدوین پرسش‌نامه و استخراج وزن نهایی شاخص‌ها، به وسیله جامعه آماری متخصصین، در چهار مرحله صورت گرفت. در مرحله نخست، سؤالات اولیه تدوین شد و در اختیار جامعه آماری متخصصین قرار آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی پرداخته شد. لذا

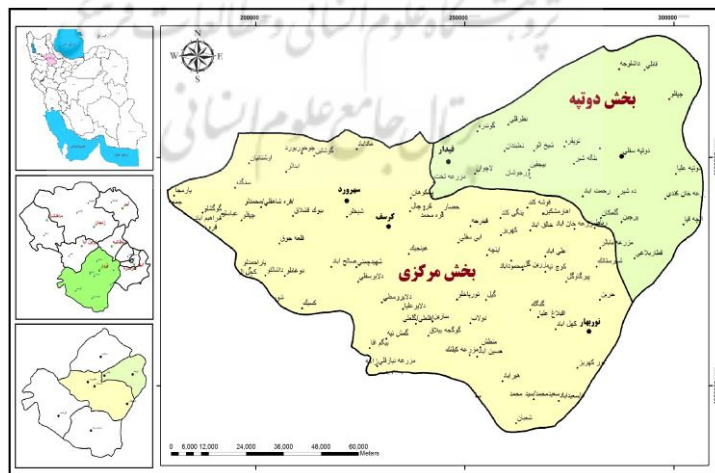
گرفت. این گروه شاخص‌ها را رتبه‌بندی کردند و شاخص‌های موردنظر خود را نیز اضافه نمودند. در مرحله دوم، شاخص‌های کم ارزش حذف و نظرات متخصصین نیز اعمال شد؛ سپس، پرسش‌نامه جهت وزن‌دهی بین جامعه آماری متخصصین توزیع گردید. حاصل وزن‌دهی این مرحله، حذف سؤالات غیرمرتبط و کم‌اهمیت بود. بعد از اصلاح و تدوین پرسش‌نامه در مرحله سوم، پرسش‌نامه بین جامعه آماری توزیع شد. در مرحله چهارم، برای توزیع پرسش‌نامه، وزن نهایی هر سؤال که در مرحله سوم گردآوری شده بود، جلوی هر سؤال نوشته شد تا جامعه آماری با آگاهی از نظرات یکدیگر، سؤالات را امتیازبندی نمایند. در این مرحله خروجی نهایی داده‌ها استخراج شد. در نهایت، روایی پرسش‌نامه توسط ۱۰ متخصص برنامه‌ریزی روستایی تأیید شد. پایایی با فرمول آلفای کرونباخ برابر ۰/۸۹۲ برآورد شد. برای تحلیل داده‌ها از تحلیل عاملی و آزمون تحلیل مسیر در قالب مدل DPSIR استفاده شده است. در این تحقیق، با توجه به اینکه دسته‌بندی شاخص‌ها توسط جامعه آماری متخصصین انجام نشد، لذا با استفاده از مدل DPSIR به دسته‌بندی و تبیین نقش و نحوه تأثیرگذاری هر کدام از شاخص‌ها بر اجرای برنامه اهمیت این مدل، در نشان دادن شدت و نحوه

در مرحله بعد، با استفاده از روش تحلیل مسیر، میزان تأثیر هر کدام از پیشران‌ها بر اجرای برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی بخش مرکزی و دوتپه شهرستان خدابنده بررسی و تحلیل شد. روش تحلیل مسیر نوعی تحلیل رگرسیون است که برای درک علیت و نمایش الگوی روابط علی در میان مجموعه‌ای از متغیرهای مرتبط باهم کاربرد دارند و با استفاده از آزمون رگرسیون خطی چند متغیره انجام شد. همچنین به فراخور نیاز تحقیق از نرم‌افزار Excel و SPSS استفاده شد. قلمرو تحقیق

شهرستان خدابنده از توابع استان زنجان است. از نظر توپوگرافی، عموماً منطقه دشتی بوده و در منطقه اقلیمی سرد (کوهستان‌های غربی) با زمستان سرد و خشک و تابستان معتدل قرار دارد. شهرستان خدابنده از ۵ بخش (بخش مرکزی، بخش دوتپه، بخش سجاس، بخش افشار و بخش بزینه رود) تشکیل شده است. بخش مرکزی و بخش دوتپه در شهرستان خدابنده، از ۵ دهستان (دوتپه، توپقره، خرابود، کرسف و سهرود) و ۱۰۸ روستا و ۴ نقطه شهری (کرسف، سهرورد، نوربهار و قیدار) با جمعیت ۹۳۹۳۹ نفر تشکیل شده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵) (تصویر شماره ۲).

تأثیرگذاری متغیرهای مستقل و متغیر وابسته (برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی) است. در مرحله بعد، پس از دسته‌بندی شاخص‌ها، داده‌های تحقیق با آزمون تحلیل عاملی به منظور تحلیل وضعیت شاخص‌ها در رابطه با شرایط پیشران‌های مؤثر بر اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی مورد بررسی قرار گرفت. تحلیل عاملی نشان می‌دهد که میزان اشتراکات واریانس مشترک یک متغیر با سایر متغیرهای به‌کارگرفته‌شده در تحلیل چقدر است. هرچقدر میزان آن در هر شاخص بالاتر باشد، نشان می‌دهد که آن شاخص دارای ارتباط بیشتری با سایر شاخص‌های به‌کارگرفته‌شده در موضوع است و از نظر جامعه آماری اهمیت بیشتری دارد. لذا شاخص‌هایی که مقادیر عددی آن‌ها کمتر از ۰/۴ باشد، از چرخه تحلیل به دلیل اهمیت کمتر حذف می‌شود. بعد از مشخص شدن شاخص‌های مطلوب از طریق تحلیل عاملی، با استفاده از مدل DPSIR با تلفیق داده‌ها و نحوه اثرگذاری آن‌ها بر یکدیگر، شاخص‌های پیشران شناسایی می‌شوند. این مدل از ۵ مؤلفه اصلی (نیروهای پیشران، فشار، وضعیت، تأثیر و پاسخ) تشکیل شده است که شاخص‌ها بر اساس این مؤلفه‌ها دسته‌بندی می‌گردند.

ت ۲. موقعیت بخش مرکزی و دوتپه در تقسیمات سیاسی کشور

یافته‌ها

در این مقاله برای تبیین چهارچوب تأثیر پیشران‌ها بر اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی بخش مرکزی و بخش دوتپه در شهرستان خدابنده از مدل DPSIR بهره‌گیری شده است. بدین شکل که، ابتدا مؤلفه‌های اصلی و ابعاد و شاخص‌ها در پرسش‌نامه اولیه تدوین و در اختیار جامعه آماری قرار گرفت و در قالب وزن‌دهی طیفی لیکرت امتیازبندی شد. سپس

شاخص‌ها بر اساس مؤلفه‌های پنج‌گانه مدل DPSIR دسته‌بندی شد و موقعیت شاخص در مدل DPSIR نیز معلوم شد. بدین ترتیب، شاخص‌ها بر اساس ۵ مؤلفه اصلی DPSIR دسته‌بندی شد. در این مرحله می‌توان تشخیص داد که کدام عامل بر اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی بخش مرکزی و بخش دوتپه در شهرستان خدابنده تأثیرگذار بوده است (جدول شماره ۲).

ج ۲. دسته‌بندی شاخص‌ها بر اساس مؤلفه‌های مدل DPSIR

DPSIR	مؤلفه	DPSIR	مؤلفه
S	پیش‌بینی خدمات و تأسیسات زیربنایی قابل‌اجرا در روستاها	D	توجه به تقسیمات سیاسی و دسترس‌پذیری در پهنه‌بندی منظومه
I	تسهیلات اعتباری در قالب تبصره ۱۶	D	حمایت بنیاد مسکن انقلاب اسلامی
I	همکاری با صندوق کارآفرینی امید	D	تدوین ضوابط و مقررات اجرای طرح منظومه
I	همکاری با نهادهای محلی (شورا و دهیار)	D	حمایت سازمانی دولت (استانداری و فرمانداری)
I	وجود برنامه‌های آموزش و توانمندسازی فعالان اقتصادی روستا	P	امکان پیگیری تخلفات و کم‌کاری از طریق نهادهای تصمیم‌گیر (استانداری و فرمانداری)
I	توجه به زنجیره تولید و تکمیل آن در قالب منظومه روستایی	P	امکان پیگیری تمام مطالبات روستائیان از طریق طرح منظومه
I	آموزش نیروی متخصص اجرای طرح منظومه در ابعاد مختلف	P	امکان ارزیابی وضعیت فعلی (مسائل و مشکلات) و اولویت‌بندی آن‌ها از طریق طرح منظومه
R	بهره‌گیری از ظرفیت‌های سرمایه اجتماعی (اعتماد و همکاری روستائیان)	P	سامان‌دهی مشاغل مرتبط با کارکرد و ظرفیت روستاها و شهرستان
R	مطالعات اجتماعی و فرهنگی به تفکیک روستا و شناخت دقیق از شرایط موجود	P	آگاه‌سازی روستائیان نسبت به وظایف و ساختار قانونی ادارات در قبال روستاها
R	مطالعات کالبدی و محیطی به تفکیک روستا و شناخت دقیق از شرایط موجود	S	توجه به ظرفیت‌های اقتصادی و تولیدی خوشه‌ای در پهنه‌بندی منظومه
R	مطالعات جامع اقتصادی به تفکیک روستا و شناخت دقیق از شرایط موجود	S	وجود طرح‌های مکمل توسعه روستایی (طرح جامع ناحیه‌ای و طرح هادی)
R	پهنه‌بندی روستاها بر اساس ظرفیت‌های زیرساختی قابل بهره‌برداری	S	برگزاری مستمر جلسات پیگیری برنامه‌های طرح منظومه
		S	وجود گروه تسهیلگری

پیشران با امتیاز ۰/۶۳۷ بیش از دیگر مؤلفه‌ها از نظر جامعه آماری بر اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی بخش مرکزی و بخش دوتپه در شهرستان خدابنده تأثیر داشته است. در واقع، از نظر جامعه آماری برای توسعه اقتصادی و اشتغال‌زایی در منظومه خدابنده باید بر نیروهای پیشران تأکید بیشتری شود؛ چراکه این مؤلفه شامل شاخص‌ها و روندهای مبین دسترس‌پذیری و حمایت سازمانی بنیاد مسکن و سایر ارگان‌ها، و توجه به ضوابط و مقررات است. در نتیجه،

در مرحله بعدی شاخص‌ها بر اساس ضریب وزن‌دهی جامعه آماری و تفکیک شاخص‌ها به ۵ مؤلفه اصلی DPSIR در قالب مدل تصمیم‌گیری چند معیاره TODIM اولویت‌بندی شد. در این زمینه، مجموع امتیازات به‌دست‌آمده وارد مدل تصمیم‌گیری چند معیاره TODIM جهت رتبه‌بندی شاخص‌ها و مؤلفه‌ها در ارتباط با مدل DPSIR شد. خروجی جدول شماره ۳، بر اساس روش تصمیم‌گیری چند معیاره TODIM نشان می‌دهد که مؤلفه نیروی محرکه به‌عنوان مؤلفه‌های

در اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی باید این مؤلفه را در اولویت برنامه‌ریزی قرار دهد.

مؤلفه تأثیر با امتیاز ۰/۶۱۱ در رتبه دوم قرار دارد. این مؤلفه عمدتاً به مسائلی مانند تسهیلات اعتباری تبصره ۱۶، همکاری با صندوق و نهادهای محلی، آموزش و توانمندسازی، و توجه به زنجیره تولید مربوط می‌شود. لذا بسترسازی و ظرفیت‌سازی روستاها در ابعاد اقتصادی می‌تواند تأثیر بسزایی برای اجرای طرح منظومه روستایی در بخش مرکزی و دوتپه، داشته باشد.

سومین عامل تأثیرگذار، شامل مؤلفه فشار با امتیاز ۰/۵۵۱ است. این مؤلفه بر متغیرهای پیگیری تخلفات، پیگیری تمام مطالبات، ارزیابی وضعیت فعلی، سامان‌دهی مشاغل، و آگاه‌سازی روستائیان تأکید می‌کند. در رتبه چهارم مؤلفه وضعیت با امتیاز ۰/۵۲۷ و در رتبه آخر نیز مؤلفه پاسخ با امتیاز ۰/۴۹۳ قرار دارد.

ج ۳. ضریب اهمیت شاخص‌های مدل DPSIR بر اساس وزن دهی TODIM

طبقه‌بندی DPSIR	شاخص	ضریب TODIM
نیروی محرکه ۰/۶۳۷	توجه به تقسیمات سیاسی و دسترس‌پذیری در پهنه‌بندی منظومه	۰/۵۹۲
	حمایت بنیاد مسکن انقلاب اسلامی	۰/۷۵۳
	تدوین ضوابط و مقررات اجرای طرح منظومه	۰/۶۹۴
فشار ۰/۵۵۱	حمایت سازمانی دولت (استانداردی و فرمانداری)	۰/۵۳۴
	امکان پیگیری تخلفات و کم‌کاری از طریق نهادهای تصمیم‌گیر (استانداردی و فرمانداری)	۰/۷۴۱
	امکان پیگیری تمام مطالبات روستائیان از طریق طرح منظومه	۰/۳۳۲
	امکان ارزیابی وضعیت فعلی (مسائل و مشکلات) و اولویت‌بندی آن‌ها از طریق طرح منظومه	۰/۵۱۷
	سامان‌دهی مشاغل مرتبط با کارکرد و ظرفیت روستاها و شهرستان	۰/۷۸۴
وضعیت ۰/۵۲۷	آگاه‌سازی روستائیان نسبت به وظایف و ساختار قانونی ادارات در قبال روستاها	۰/۴۷۵
	توجه به ظرفیت‌های اقتصادی و تولیدی خوشه‌ای در پهنه‌بندی منظومه	۰/۷۳۱
	وجود طرح‌های مکمل توسعه روستایی (طرح جامع ناحیه‌ای و طرح هادی)	۰/۴۳۲
	برگزاری مستمر جلسات پیگیری برنامه‌های طرح منظومه	۰/۵۳۷
	وجود گروه تسهیلگری	۰/۵۶۸
تأثیر ۰/۶۱۱	پیش‌بینی خدمات و تأسیسات زیربنایی قابل اجرا در روستاها	۰/۵۲۳
	تسهیلات اعتباری در قالب تبصره ۱۶	۰/۷۶۱
	همکاری با صندوق کارآفرینی امید	۰/۳۴۲
	همکاری با نهادهای محلی (شورا و دهیار)	۰/۷۵۹
	وجود برنامه‌های آموزش و توانمندسازی فعالان اقتصادی روستا	۰/۷۲۴
پاسخ ۰/۴۹۳	توجه به زنجیره تولید و تکمیل آن در قالب منظومه روستایی	۰/۵۹۷
	آموزش نیروی متخصص اجرای طرح منظومه در ابعاد مختلف	۰/۴۵۵
	بهره‌گیری از ظرفیت‌های سرمایه اجتماعی (اعتماد و همکاری روستائیان)	۰/۵۵۱
	مطالعات اجتماعی و فرهنگی به تفکیک روستا و شناخت دقیق از شرایط موجود	۰/۵۴۷
	مطالعات کالبدی و محیطی به تفکیک روستا و شناخت دقیق از شرایط موجود	۰/۴۳۲
مطالعات جامع اقتصادی به تفکیک روستا و شناخت دقیق از شرایط موجود	۰/۵۴۲	
پهنه‌بندی روستاها بر اساس ظرفیت‌های زیرساختی قابل بهره‌برداری	۰/۶۱۵	

با کارکرد و ظرفیت روستاها و شهرستان با امتیاز ۰/۷۸۴، تسهیلات اعتباری در قالب تبصره ۱۶ با امتیاز ۰/۷۶۱، همکاری با نهادهای محلی (شورا و دهیار) با

بررسی کلی شاخص بدون در نظر گرفتن موقعیت آن‌ها در مدل نشان می‌دهد که جامعه آماری بیشتر بر مفاهیم و شاخص‌هایی چون سامان‌دهی مشاغل مرتبط

امتیاز ۰/۷۵۹، حمایت بنیاد مسکن با امتیاز ۰/۷۵۳، امکان پیگیری تخلفات و کم‌کاری از طریق نهادهای تصمیم‌گیر (استانداری و فرمانداری) با امتیاز ۰/۷۴۱، توجه به ظرفیت‌های اقتصادی و تولیدی خوشه‌ای در پهنه‌بندی منظومه با امتیاز ۰/۷۳۱، و وجود برنامه‌های آموزش و توانمندسازی فعالان اقتصادی روستا با امتیاز ۰/۷۲۴ تأکید دارند.

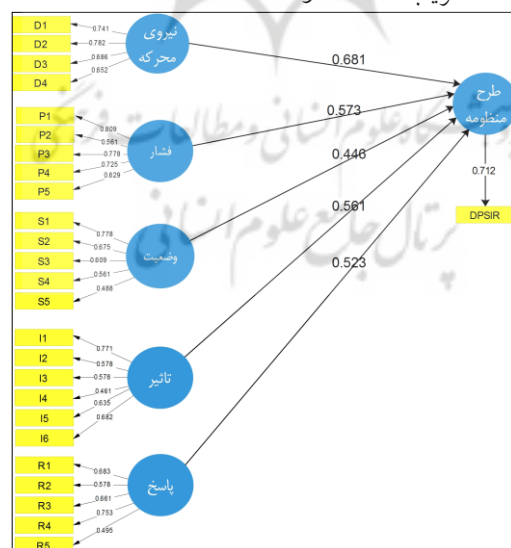
مدل معادلات ساختاری روابط علی اجرای طرح

منظومه روستایی در بخش مرکزی و دوتپه

باتوجه به اینکه، روش آماری PLS به پیش فرض نرمال بودن حساس نیست؛ امکان بررسی هم‌زمان نظریه و سنجه‌ها را فراهم می‌سازد. با این حال، به علت غیرنرمال بودن توزیع نمونه‌های پژوهش، از آزمون PLS برای تبیین روابط بین مؤلفه‌های تأثیرگذار بر اجرای طرح منظومه روستایی در بخش مرکزی و دوتپه استفاده شده است.

بر مبنای یافته‌های تحقیق، سازه‌های مؤثر بر اجرای طرح منظومه روستایی در بخش مرکزی و دوتپه در قالب نتایج تحلیل مسیر نشان می‌دهد که تمامی روابط معنی‌دار هستند. در این رابطه، ضریب استاندارد

مؤلفه‌های مؤثر بر طرح توسعه پایدار منظومه روستایی عبارت‌اند از: نیروی محرکه (۰/۶۸۱)، فشار (۰/۵۷۳)، وضعیت (۰/۴۴۶)، تأثیر (۰/۵۶۱) و پاسخ (۰/۵۲۳). بدین ترتیب، رتبه شاخص‌های نیروی محرکه و فشار در اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی بیشتر از سایرین است (جدول شماره ۴). علاوه بر این، در بین مؤلفه‌های با ضریب اثرگذاری غیرمستقیم، بیشترین تأثیر مربوط به سازه‌های P1. سامان‌دهی مشاغل مرتبط با کارکرد و ظرفیت روستاها و شهرستان (۰/۸۰۹)، D2. حمایت بنیاد مسکن انقلاب اسلامی (۰/۷۸۲)، S1. توجه به ظرفیت‌های اقتصادی و تولیدی خوشه‌ای در پهنه‌بندی منظومه (۰/۷۷۸)، و P3. امکان پیگیری تخلفات و کم‌کاری از طریق نهادهای تصمیم‌گیر (استانداری و فرمانداری) (۰/۷۷۸) با سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰ است. در نتیجه برای دستیابی به یک مکانیسم منسجم در اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی در بخش مرکزی و دوتپه شهرستان خداآبند باید بر مؤلفه‌های فوق در قالب راهبرد اجرایی توجه ویژه‌ای شود (تصویر شماره ۳).

ت ۳. مدل معادلات ساختاری روابط علی اجرای طرح منظومه

روستایی در بخش مرکزی و دوتپه با مدل Smart PLS

حد قابل قبولی قرار دارند. در این میان، ضریب اثرپذیری از اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی در پیشران وضعیت با آماره $t=3/034$ و تأثیر با آماره $t=2/815$ بیشتر از دیگر شاخص‌ها است.

علاوه بر این، بررسی‌ها نشان داد که روابط بین سازه‌های مؤثر بر «اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی در بخش مرکزی و دوتپه شهرستان خدابنده» در قالب مؤلفه‌های پیشران مدل DPSIR، در

ج ۴. بارهای عاملی و ضرایب مسیر تأثیر کلی سازه‌های تحقیق با مدل معادلات ساختاری

بررسی فرضیه	آماره t	خطای استاندارد	ضرایب مسیر		
			غیرمستقیم	مستقیم	
تأیید	2/679	0/069	0/392	(0/000)0/681	نیروی محرکه ---> طرح منظومه روستایی
تأیید	2/672	0/062	0/218	(0/000)0/573	فشار ---> طرح منظومه روستایی
تأیید	3/034	0/047	0/286	(0/000)0/446	وضعیت ---> طرح منظومه روستایی
تأیید	2/815	0/072	0/191	(0/000)0/561	تأثیر ---> طرح منظومه روستایی
تأیید	1/153	0/053	0/211	(0/000)0/523	پاسخ ---> طرح منظومه روستایی

نتیجه

«نیروی محرکه» با امتیاز $0/637$ در قالب «توجه به تقسیمات سیاسی و دسترس‌پذیری در پهنه‌بندی منظومه، حمایت بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تدوین ضوابط و مقررات اجرای طرح منظومه، حمایت سازمانی دولت (استانداری و فرمانداری)»، بیش از دیگر مؤلفه‌ها از نظر جامعه آماری بر اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی بخش مرکزی و بخش دوتپه در شهرستان خدابنده تأثیر داشته است. علاوه بر این، به منظور اجرای مؤثرتر طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی، سازه‌های P1. سامان‌دهی مشاغل مرتبط با کارکرد و ظرفیت روستاها و شهرستان (0/809)؛ D2. حمایت بنیاد مسکن انقلاب اسلامی (0/782)؛ S1. توجه به ظرفیت‌های اقتصادی و تولیدی خوشه‌ای در پهنه‌بندی منظومه (0/778)؛ و P3. امکان پیگیری تخلفات و کم‌کاری از طریق نهادهای تصمیم‌گیر (استانداری و فرمانداری) (0/778) بیشترین تأثیرگذاری را دارند. تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق با تحقیقات پیشین همسو نشان داد که اجرای موفق برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی در محدوده مورد مطالعه در

اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی، به واسطه انتظام فضایی روستاها و تعادل بخشی به روابط شهر و روستا، همچنین ترغیب حکمروایی محلی از طریق مشارکت مردمی در برنامه‌های عمرانی، توانسته گام‌های مؤثری در توسعه روستایی و منطقه‌ای بردارد. در این رابطه، به نظر می‌رسد فعال‌سازی چرخه تولید در فضاهای روستایی و ایجاد اشتغال و کارآفرینی به عنوان بستری برای برون‌رفت از بحران توسعه روستایی می‌تواند از طریق اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی محقق شود. به طوری که مطابق مدل «خوشه‌ای شدن»؛ بهبود محیط کسب و کار روستایی و ارتقای عملکرد اقتصادی آن و ایجاد ارتباطات استراتژیک میان نواحی روستایی و مراکز شهری مجاورشان، بستر مناسبی برای حرکت نواحی روستایی به سمت فعالیت‌هایی با ارزش افزوده بالاتر در بخش کشاورزی ایجاد خواهد شد. این امر می‌تواند از طریق توسعه منظومه‌های روستایی محقق شود. در این رابطه بررسی‌های میدانی نیز نشان داد که، پیشران

گرو مؤلفه‌های مختلف از سامان‌دهی مشاغل مرتبط با کارکرد و ظرفیت روستاها و شهرستان است. در این رابطه تحقیقات جینتی و همکاران (۲۰۱۰) نیز بر کارآفرینی گروه‌محور و ارتباط فضایی آن‌ها و محمودی و همکاران (۱۳۹۸) بر اصلاح زیرساخت‌ها، سرمایه‌گذاری و پشتیبانی اقتصادی، و کارکردپذیری روستاها تأکید کرده‌اند. دومین عامل، بر حمایت بنیاد مسکن انقلاب اسلامی متمرکز است. در این رابطه، یافته‌های تحقیق عزیزپور و همکاران (۱۴۰۲) بر اقتصاد شبه درون‌زای روستایی و حکمروایی خوب روستایی تأکید نموده‌اند. سومین عامل، توجه به ظرفیت‌های اقتصادی و تولیدی خوشه‌ای در پهنه‌بندی منظومه است. این عامل همسو با یافته‌های سعیدی و همکاران (۱۳۹۷) مبنی بر پیوندهای درون ناحیه‌ای و روابط متقابل اقتصادی-اجتماعی شهرها با روستاها است و در نهایت چهارمین عامل مهم نیز، مبتنی بر امکان پیگیری تخلفات و کم‌کاری از طریق نهادهای تصمیم‌گیر (استانداری و فرمانداری) است. این عامل نیز همسو با یافته‌های مهدوی و جلال‌آبادی (۱۴۰۱) مبتنی بر افزایش اعتماد، برنامه باوری و برنامه محوری منظومه، از طریق حمایت نهادی و همکاری بین سازمان‌ها جهت تقویت مسئولیت‌پذیری، امنیت و ثبات شغلی روستائیان است. بدین ترتیب، اغلب یافته‌های تحقیق همسو با نتایج تحقیقات پیشین بوده و عمدتاً بر نقش برنامه‌آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی بر توسعه یکپارچه روستایی تأکید دارند.

بدین ترتیب، با توجه به آنچه گفته شد، به منظور دستیابی به اهداف طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی در بخش دوتپه و مرکزی شهرستان خدابنده، رعایت موارد ذیل ضروری به نظر می‌رسد:

- ارائه تسهیلات اعتباری از طریق پیگیری و با نظارت

دفتر تسهیلاتی طرح به روستائیان به واسطه تخصیص بودجه اعتباری مستقل توسط سازمان برنامه‌بودجه؛

- برگزاری جشنواره‌های روستایی جهت معرفی محصولات و ظرفیت‌های روستایی؛

- تقویت ارتباط مستقیم تسهیلاتگران با کارآفرینان و فعالان اقتصادی روستاها به منظور گروه‌سازی و شبکه‌سازی فعالیت‌های اقتصادی و واحدهای تولید و خدماتی؛

- ایجاد و تقویت تشکل‌های محلی به منظور ظرفیت‌سازی نهادهای روستایی در جهت به کارگیری جوامع روستایی در تمام مراحل اجرای پروژه‌های توسعه‌ای در سطح روستاها اعم از برنامه‌ریزی، اجرا و نظارت؛

- بازنگری در شرح خدمات دفاتر منظومه روستایی به منظور جلوگیری از موازی‌کاری و دخالت در وظایف سازمان‌ها و نهادهای مرتبط با توسعه روستایی.

پی‌نوشت

1. Rural Development Program
2. Rural Revitalization Program
3. National Rural Development Program
4. Marshall
5. Economies of Scale
6. Economies of Scope
۷. بند ح ماده ۱۹۴ قانون برنامه پنجم: سامان‌دهی روستاها در قالب مجموعه‌های روستایی به منظور خدمات‌رسانی بهتر و مؤثرتر
8. Jeanette
9. Kuhmonen & Kuhmonen

فهرست منابع

- ابراهیم زاده، عیسی؛ پایدار، ابوذر. (۱۳۹۸). برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی و اشتغالزایی روستایی برپایه پیشران‌ها و زنجیره پیشین و پسین مطالعه موردی: روستای مسجدابوالفضل در ایرانشهر. نشریه جغرافیا و توسعه، ۱۷(۵۷)، ۱-۳۰.

- اجاق، عقیل؛ رحمانی فضلی، عبدالرضا؛ منشی‌زاده، رحمت اله. (۱۴۰۰). نقش پیوندهای روستایی - شهری در تحولات اقتصادی و کاهش فقر نواحی روستایی ایران (مطالعه موردی:

۴(۳)، ۴۷۹-۴۵۱.

- طالشی، مصطفی؛ سلطانی مقدس، ریحانه؛ غفاری، رامین؛ کرمی فر، عصمت. (۱۳۹۵). واکاوی تأثیر ساختار اقتصادی محصولات زراعی بر پیوندهای روستا شهری (مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان دزفول)، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، ۱۷(۱۴)، ۱-۱۷.

- عاقلی، لطفعلی. (۱۴۰۰). تحلیلی بر روند اشتغال در مناطق روستایی در ایران، فصلنامه مطالعات جغرافیایی نواحی ساحلی، ۲(۱)، ۱۰۲-۸۱.

- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵). سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان زنجان سال ۱۳۹۵، انتشارات سازمان آمار ایران، تهران.

- محمودی، سیده کیناز؛ سعیدی، عباس؛ افزاخته، حسن؛ عزیزپور، فرهاد. (۱۳۹۸). امکانات و محدودیت های کارآمدی منظومه‌های روستایی - شهری به عنوان مناطق کارکردی مورد: منظومه ضیاء آباد قزوین. جغرافیا (فصلنامه علمی انجمن جغرافیایی ایران)، ۱۷(۶۲)، ۵-۱۹.

- معروفی، ایوب؛ اردلان حسینی، محسن. (۱۴۰۲). سازوکار تدوین و اجرای طرح‌های توسعه روستایی (برنامه توسعه اقتصادی و اشتغال زایی و طرح توسعه پایدار منظومه روستایی)، انتشارات رامن سخن، تهران.

- مهدوی، افسون؛ جلال آبادی، لیلا؛ مبشر، سارا. (۱۴۰۱). شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه پایدار منظومه های روستایی - شهری با تکنیک آینده پژوهی (مطالعه موردی: منظومه فهرج). فصلنامه چشم‌انداز شهرهای آینده، ۳(۳)، ۲۲-۱۰.

- مهدوی، افسون؛ جلال آبادی، لیلا. (۱۴۰۱). شناسایی پیشران های کلیدی مؤثر بر توسعه پایدار منظومه روستایی شهر بابک با رویکرد آینده پژوهی، فصلنامه روستا و توسعه پایدار فضا، ۳(۱۱)، ۸۲-۵۸.

- Cortright, J., 2002, The Economic Importance of Being Different: Regional Variations in Tastes, Increasing Returns, and the Dynamics of Development, Economic Development Quarterly, Vol. 16, No. 1: 3-16

- Douglass, M (2013), "Integrated Regional Planning for Sustainable Development in Asia: Innovations in the Governance of Metropolitan, Rural-Urban, and Trans border Riparian Regions", UNCRD Expert Group Meeting on Integrated Regional Development Planning, 28-30 May (2013)

- Douglass, M., 2018. A regional network strategy for reciprocal rural-Urban linkages: An agenda for policy

ناحیه سنقر). پژوهش‌های دانش زمین، ۱۲(۱)، ۲۰۱-۱۸۶.

- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی زنجان. (۱۴۰۱). مطالعات طرح توسعه پایدار منظومه‌های روستایی، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، زنجان.

- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان زنجان. (۱۳۹۹). گزارش برنامه توسعه اقتصادی و اشتغال‌زایی توسعه روستاها و طرح توسعه پایدار منظومه‌های روستایی استان زنجان، گزارش منتشر نشده، زنجان.

- رخسارزاده، اسفندیار؛ پورفیکویی، علی؛ قرشی میناآباد، محمدباسط. (۱۳۹۵). تحلیل عوامل تأثیرگذار در پیوندهای روستایی - شهری در شهرستان آستارا. مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۱(۳۵)، ۱۶-۱.

- رضایی، فاطمه؛ عزیزپور، فرهاد؛ طهماسبی، اصغر؛ حسینی حاصل، صدیقه. (۱۴۰۲). چهارچوب مفهومی برنامه ریزی توسعه منظومه روستایی مبتنی بر نگرش خبرگان دانشگاهی و اجرایی. برنامه‌ریزی توسعه کالبدی، ۱۰(۱)، ۱۴-۱.

- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور. (۱۳۹۴). سند تفصیلی برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۹۹-۱۳۹۵)، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، تهران.

- سعیدی، عباس؛ جوانبخت قهفرخی، زهره؛ عزیزپور، فرهاد؛ توکلی نیا، جمیله. (۱۳۹۷). نقش پیوندهای روستایی شهری در شکل‌پذیری شبکه محلی در نواحی مرزی (مورد: ناحیه گمیشان؛ استان گلستان). فصل‌نامه تحقیقات جغرافیایی، ۳۴(۱) ۲۹-۳۹.

- سعیدی، عباس. (۱۳۹۲). پیوستگی توسعه روستایی-شهری در قالب منظومه‌های روستایی، فصلنامه برنامه‌ریزی کالبدی-فضایی، ۲(۴)، ۲۰-۱۱.

- سعیدی، عباس. (۱۳۹۸). الگوهای خدمات رسانی روستایی، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران.

- سعیدی، عباس. (۱۴۰۲). برنامه ریزی کالبدی-فضایی در راستای توسعه پایدار منظومه‌های روستایی-شهری، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران.

- سیدنقوی، میرعلی؛ بابایی، علی. (۱۳۹۲). ارزیابی سیاست‌های توسعه اقتصادی روستایی از دیدگاه منطقه‌ای با نگاهی بر سیاست‌های دولت در ایران. پژوهش‌های روستایی،

research with reference to Indonesia, in Third World Planning Review, p. 1-20

- Jeanette, S., & Milorad Novicevic, Martin. (2010). Social entrepreneurship among Kenyan farmers: A case example of acculturation challenges and program successes, International Journal of Intercultural - Relations, Vol .34, No.5, PP.482-492

Kuhmonen, T. & Kuhmonen, I. (2018). Rural futures in developed economies: The case of Finland. Technological Forecasting and Social Change, 101, 366-374.

<https://doi.org/10.1016/j.techfore.2015.07.028>.

- Munnich, L., Schrock, G. and Cook, K., 2018, Rural Knowledge Clusters: The Challenge of Rural Economic Prosperity, US EDA: Reviews of Economic Development Literature and Practice.

- Porter, M.E., 2020, The Competitive Advantage of Nations, New York: The Free Press.

- Quigley, J., 2020, Rural Policy and the New Regional Economics: Implications for Rural America, UCAL Berkeley, May

- Rosenfeld, S. A., 2019, A Compendium of Clusters in Less Populated Places: Circumstances, Intersections and Outcomes, Regional Technology Strategies, Inc, Carrboro, NC.

- Schmitz, H. and Nadvi, K., 1999, Clustering and Industrialization: Introduction, World Development, 27 (September), PP. 1503-14.

- Stauber, K., 2021, Why Invest in Rural America and How?: A Critical Public Policy Question for the 21st Century, Economic Review, Second Quarter.

- UNDP (2020). Sustainable Development Goals (SDGs), United Nations Development Programme (UNDP).

DOI: [10.22034/42.183.75](https://doi.org/10.22034/42.183.75)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی